

*valaki sírok
mindig sírok*

ebben lehettünk egyek bátran. A magyar nemes Lavotta – ámbár engem a Lulák drága lagutájára emlékeztet, amit másutt lavutának mond a zenésznép – kesergőihez a cigány Bihari János – Liszt és Berzsenyi csodálta – lassú és friss magyarjaihoz, verbunkjaihoz hozzátette a zsidó Rózsavölgyi Márk – *hegedű és koldusbot*, siratta Petőfi – a palotásait meg az első csárdásokot, hozzá megint a fiacskám egyik üke, a Patikárius Ferkó – hogyan lett volna a honfibú patikáriusa Vörösmarty kedves zenésze, amikor hegedülni is Ferkó apjától, *A vén cigánytól* tanult! – s fonó-csárda-templom múltával az eszpresszó cigány-zsidó Horváth Jenője tett annyit megint, hogy fújni nem győztük, amikor csak háromfélék voltunk: aki ült, meg aki ül, meg aki ülni fog.

Veled is megtörténhet egyszer. Figyeljétek meg, hogy a zengéstől, gyerekek – ennyit mondok még, aztán szervusztok –, irtóznak ezek, a hátukon áll föl a szőr a majmainak, de mi szólni

nem szólunk erről senkinek

Eörsi István

MÉG VALAMI

A JÓBOK KÖNYVE utószava

Egy túlélő – ma már ő sem él – részletesen beszámolt nekem arról, hogyan teltek a napok a halálos zárkában. Hárman voltak egyberekesztve, egyazon bűnügy elítéltei, még innen a harmincon: nevetgéltek, játszottak, szövicceket és verseket faragtak. Naponta egy órán keresztül kis udvarban, zárkánként sétáltak a halálraítéltek egy őrtorony alatt – amióta az ítélet jogerőre emelkedett, sétálniuk sem kellett, a falnak támaszkodhattak, vagy akár lefekhettek a meleg betonra a napsütésben. Az örök a megszokottnál kevesebbet üvöltöztek, sőt egyik-másik szinte barátságosan bánt velük, és csak úgy suhantak a napok. Hónapok múltak így, nagy békében, derűs szeretetben. Aztán kettőt közülük megölt az állam. A harmadik, akinek ítéletét életfogytiglani börtönre változtatták kegyelemből, öt évvel később, 1963-ban szabadult amnesztiával.

Jól ismertem a meggyilkoltakat, egyikük a barátom volt. „Minden nap hosszú a halál, és minden nap rövid, amit élünk” – írta nekem titkos levélben, ceruzaheggyel vécepapírra. Én éppen egy másik börtönben időztem, nevetségesen kurta ítélettel (nyolc év), ezért türelmetlenül. Szabadulni szerettem volna, ellentétben ama hárommal, akik nem tápláltak efféle reményt, és ezért megengedhették maguknak a luxust, hogy kiélvezzék perceiket. Vajon mindvégig megőrizték harmóniájukat? Amikor egy halálos zárkába belép az őr kíséretében a hóhér, az elítéltek tudják, hogy akinek a nevét mindjárt kimondja, annak nyakán másnap hajnalban megfeszül egy kurta kötél. Va-

jon akkor is megállták, hogy ne kívánják szívük minden hevével egy pillanatra: bár csak a másikat szólítaná?

Bármilyen hihetetlen: lehetségesnek tartom ezt. Nem azért, mert ismertem azt a három embert, hanem mert a halottas zárka: senki földje. Törvényeit kívülről nem láthatom át, de úgy sejtem, hogy aki bekerül oda, annak megváltozik a viszonya élethez és halálhoz. Minden nap hosszú a halálig, tehát jó volna siettetni az időt. Minden nap rövid, amit élünk, tehát bár csak lassabban peregne a homok. Ezt Jób is így élhette át a hamurakásban, és így érezhetett a matracok béna lovasa is.

Tegnap fejeztem be és azonnal újraolvastam könyvemet. Nem mondanám, hogy nem okultam belőle – néhány ötlete, gondolata újdonságként hatott rám. Mégis rossz érzésem támadt, amiért írása közben nem kuporodtam le Jób mellé a hamuba, és Heinet is csak sírjában látogattam meg, matracán nem feküdtem. Ezért rémlett fel képzeletemben a halottas zárka: ha nem kímél meg tőle szerencsés sorsom, és ha élve szabadultam volna belőle, akkor most másmilyen lenne ez a könyv.

Mondhatjuk persze, hogy halálos zárka a köznapi élet is. Kijárat teszi azzá. Elheszenthetjük e hasonlóság szorongató tudatát, nevetgélhetünk, heverészhetünk gondtalanul a napon. Úgy próbálok élni, hogy mindvégig egyformán fontosnak tekinthessem pillanataimat, függetlenül attól, hogy a születést a halállal összekötő út mely pontján kristályosodnak ki. Kevésnél is kevesebbet árulnék el egy viharos éjszakában hányódó hópehelyről, ha úgy jellemezném, hogy végül földre ér. Ez az általános hópehelysors. A dolgok – a hópehelyek is – lefelé esnek. Csakhogy amíg leérnek, felfelé is szökkenhetnek a szél szárnyán, vagy kivágódhatnak bármelyik irányba. Csak az az út érdemli ki figyelmünket, amelyet egy adott hópehely és csakis ez az egy ír le. És ami egy hópehely esetében igaz, az százszor igaz, ha emberekről beszélünk, akik módosíthatják időnként pályájukat akaratuk erejével. Vagyis szeretnék hinni abban, hogy az élet nem focimeccs, ahol a lejátszott kilencven perc minden pillanata mellékes a végeredményhez képest. Az átélt örömeket a későbbi csapások nem semmisíthetik meg, ahogy a szenvedést sem törli ki a rá következő öröm. Így hát a végső pillanat csak egy a sok között, és életünkben a halált nem illeti meg kitüntető hely. Már csak azért sem kell – így okosodom olykor – különösebben készülnöm rá, mert előreláthatóan nem az én akaratom folyományaképpen következik be, hanem csak történik velem.

Máskor viszont úgy gondolom, hogy az efféle eszmefuttatásba öncsalás szivárog. Ivan Iljics – Tolsztoj elbeszélésében – haldokolva ébred rá arra, hogy hazugul és haszontalanul élt. Ez a tudása persze nem semmisítheti meg korábbi, önelégültségéből fakadóan elégedett pillanatait, csak éppen súlytalanoknak mutatja őket. És hogyan értékeljük hithű kommunisták utolsó éveit, amikor már semmiképp sem térhetek ki a felismerés elől, hogy egy pusztító gépezet működtetésére használták legjobb energiáikat évtizedeken át? Az élmények nemcsak tartalmukat, hanem fajsúlyukat tekintve is különböznek egymástól. Hiába nem focimeccs az élet, a boldogtalan – vagy esetleg éppen ellenkezőleg: a boldogító – összegezés különleges jelentőséget kölcsönözhet a végső pillanatnak.

Számolnom kell továbbá azzal is, hogy a halál tudata nemcsak visszafelé hatva módosítja élményeink értékét, hanem előrehatolva is, azáltal, hogy beszivárog időérzékelésünkbe. A múltnak az elmúlás ad értelmet. Faust tudja ezt, és ezért tekintené kárhozatos bűnnek, ha meg akarná állítani az időt. Ha időnk végtelen volna, egyetlen pillanatunkról sem érezhetnénk, hogy nem megismételhetetlen. Márpedig fontos él-

ményeinknek, akárcsak nagy művészek festményeinek értékét megsokszorozza, hogy csak egy van belőlük. Így hát ha az élet élvezete közben nem gondolunk is a halálra, ez – ha tetszik nekünk, ha nem – felfokozza és különös ízekkel dúsitja az élvezetet.

Arra hajlok tehát, hogy az élet és a halálos zárka nagyvonalú azonosítása tartalmaz ugyan némi tetszetős igazságot, alapjában véve mégis költői frázis. Az élet: közös haza, a halálos zárka: senki földje. Falai között az úgynevezett egyszerű igazságok elvesztik feltétlen érvényüket. DOSZTOJEVSKIJ FILOZÓFIÁJA című tanulmányában Leo Sesztov¹ a természeti törvények uralmáról feltételezi, hogy ezek csak varázslatok, önszuggesztiók vagy kívülről jövő hatások, „*amilyeneket akkor tapasztalunk, ha krétával kört húzunk egy kakas köré. A kakas nem lépi át a vonalat, mintha ez nem is vonal, hanem kőfal lenne. És ha a kakas »gondolkodni« tudna, és gondolatait szavakba önthetné, akkor ismeretelméletet teremtene, magától értetődő evidenciákról beszélné, és a krétakörben látná a lehetséges tapasztalatok határát*”.² Sesztov, aki a „credo quia absurdum” vártájáról monomániás makacssággal utóvédharcot folytatott a vallásos hit nevében a természettudományos világnézetek és racionalista filozófiák minden fajtája ellen, idézett tanulmányában olyan területre alkalmazta elméletellenes elméletét, ahol ez nézetem szerint racionálisan is vállalható.

Dosztojevszkij elbeszélésének, a FELJEGYZÉSEK AZ EGÉRLYUKBÓL-nak³ a hőse egész életét egy önmaga által kialakított senki földjén élte le. Egy nyomorúságos városzéli odúban, ahol nyomorúságos hivatali munkájából hazatérve rongyos házikabátot öltött, és gyűlölködött. Gyűlölete azonban nem eredendő gonoszságból, hanem abból a képességéből fakadt, hogy felismerte és köntörfalazás nélkül meg is fogalmazta, amit magunknak sem szeretünk megvallani: hogy végletes önzés mozgat bennünket. Szinte dicsekedve vallotta be például, hogy habozás nélkül a világ pusztulása mellett döntene, ha ennek fejében ő bármikor ihatna teát. Efféle felismerésekre érzékenysége vezette: joggal mondta el magáról, az öngyilkosságra készülő Kleisthez nagyon hasonlóan, „*hogy ha lenyúznák a bőrömet, nekem a puszta levegő is fájna*”.⁴ Ez az ember fellázadt a természeti törvények, kiváltképpen a matematika és ezen belül is a kétszer kettő négy bizonyossága ellen. Ezzel persze nem tagadta meg érvényességét. A kőfal akkor is kőfal, ha nem tetszik neki. „*Én természetesen nem töröm át a falat a homlokommal, ha valóban nincs erőm ahhoz, hogy áttörjem, de nem is békülök ki vele csak azért, mert kőfal áll előttem, és mert nekem nincs elég erőm*”.⁵

Hohó! Ezt a mondatot aláírom én is! A vacak államszocializmus vacak összeomlása után egy tágasabb rend falai közé gyömöszölnék. Választhatok emez egyetlen lehetőség között, és még azt is el kell ismernem, hogy ezek kényelmesebb falak. Nem veszi őket körül (belülről is) árammal töltött szögesdrót, kívülről aknamező. Hihetem (némi joggal, némi öncsalással), hogy engem védenek. Mégis olyan rend falai, melynek alapjaiba programozódott be az igazságtalanság. Nem békülök meg vele, még akkor sem, ha tudom, hogy nem verhetem át a homlokommal.

Dosztojevszkij hőse idegvégződéseiben érzi a falat, melyet az okság törvényei emeltek. Tisztában van például azzal, hogy esőben megázunk. Ez olyan abszolút törvény, hogy ha zuhogni kezd, palota híján a tyúkólba is bebújna, de csak akkor tekintené palotának a tyúkólat, ha az élet egyetlen célja az volna, hogy ne ázzunk meg. Minthogy egész életét tyúkólban éli le, ahol a „kétszer kettő négy” törvénye éppúgy érvényes, mint a palotában, fellázad e törvény ellen. Azért is fellázad ellene, mert érvényesüléséhez nincs szükség az ő közreműködésére. Kimondja ezért, hogy a célok, amelyek felé törekszünk, érdektelenek magához ehhez a törekvéshez, vagyis az élet folyamatahoz képest, a cél ugyanis „*nem lehet más, mint a kétszer kettő négy, vagyis egy képlet, csak-*

hogy a kétszer kettő négy már nem az élet, uraim, hanem a halál kezdete”.⁶ Ez a megállapítás bizonyára nagyon tetszett Witold Gombrowicznak, aki az érettségben, a beteljesülésben, a megvalósulásban látta a halál kezdetét. De még ő sem ment el odáig, mint Dosztojevszkij, aki pimaszságnak nevezte a kétszer kettő négyet, és köpködő, nyegle ficsúr-hoz hasonlította. Amit pedig ezután mondott, ő vagy a hőse (ami szerintem ebben az esetben egyre megy), az enyhén szólva pimaszabb a kétszer kettő négyenél: „*Elismerem, hogy a kétszer kettő négy nagyszerű valami; de ha már mindent dicsérünk – hát néha a kétszer kettő öt is nagyon kedves kis dolog.*”⁷ Válaszképpen ezért a fricskáért az értelem, mint Sesztov írja, törvényen kívül helyezi és szabad prédának nyilvánítja az egérlyuk lakosát. Mivel azonban az értelem ellen csak észérvekkel – vagyis értelmesen – lehet fellépni, az irracionális gondolatmenet a maga mondandóját saját módszerével cáfolja meg. „*Lehetetlen például a józan eszünket megőrizve esztelenséget akarnunk*” – mondja Dosztojevszkij.⁸ Tehát sutba kell dobnunk eszünket, hogy követhessük akár a legostobább vágyainkat is. Ugyanis csak így őrizhetjük meg legdrágább és legfontosabb javunkat: személyiségünket és egyéniségünket.

Ezzel a tételével az elbeszélés hőse – szerzőjének jóváhagyásával vagy talán anélkül – mégis elhagyta egy pillanatra hadállását, vagyis a legracionálisabb érveléssel védte a maga kétszer kettő ötét. Legfőbb kincsünk: a személyiségünk, és ettől fosztana meg tabelláival, grafikonjaival, számításaival, egyszeregyével a világ. A kétszer kettő négy dik-tatúrája az átlag uralmához vezet, olyan erkölcsi rendezhez, ahol nem illik semmit el-venni az eleve elfogadottból, és aki hozzátenne ehhez valamit, azt őrülnék tekintik. Baudelaire valami nagyon hasonló szörnyűsége gondolt, amikor III. Napóleon korának közjegyzői szellemiségét, az amerikanizálódást és a középszerűség bosszúját ostorozta. Érdekes egybeesés, hogy a kalmárok és vásárlók aritmetikájától megundorodva ő is megkérde: létezhet-e olyan matematikai téboly, mely szerint kettő meg kettő hárommal egyenlő?⁹ Baudelaire persze a nyárspolgári józan ész garázdálkodása ellen nem az isteni rendfenntartáshoz fellebbezett. „*Ami a vallást illeti, úgy hiszem, fölösleges beszélni róla és maradványait keresni, hiszen ezen a téren az egyetlen botrány az, ha valaki még mindig vesz magának annyi fáradságot, hogy Istent tagadja.*”¹⁰ Abban azonban egyetértett Dosztojevszkijjal, hogy a polgári világ eszménytelen eszményei elsősorban személyiségünket, egyéniségünket sorvasztják el. A kétszer kettő öt és a kettő meg kettő három matematikai tételének megfogalmazói az egyetemleges kvantifikáció ellen lázadtak. Undorodva utasították el azt a kapitalista szellemiségből fakadó mély meggyőződést, miszerint minden érték – az erkölcsi és intellektuális teljesítményeké is – pontosan kifejezhető a mennyiség mutatóival, vagyis egzakt műveletek útján pénzre váltható. Dosztojevszkij nem dandyjelmezbe, hanem egérlyukba rejtőzött e sivár bölcsesség elől, és nem pusztán visolygott „a Polgárság hülyéitől”, hanem nyomorúságos hősé-nek bőre mögé bújva pimaszkodni kezdett a józan ésszel. Sesztov filozofiatörténeti fordulatot látott abban, hogy Dosztojevszkij szakított a kétszer kettő négy dogmájával. Szerinte a lehetséges tapasztalat határait, melyek Kant és Comte kutatásai nyomán a tizenkilencedik század, sőt a huszadik számára is megszabták a tudományos gondolkodás területét, Dosztojevszkij frissen emelt börtönfalaknak tekintette. „*A katorga-börtön oszlopkerítései félelmetesebbek. De az égnek legalább egy kis csücske látható volt mögötte. A lehetséges tapasztalat határai mögött azonban semmi sem látszott. Itt volt a vég legvége, a beteljesülés – innen nem vezetett út tovább. A falon dantei felirat: »Lasciate ogni speranza«.*”¹¹

Szerintem Dosztojevszkij hősé-nek az a pimasz aranyköpése, miszerint a kétszer kettő öt, is tetszetős formula lehet olykor, nem a lehetséges tapasztalat határait szemléltető

falakon ütött rést, hanem olyan teret tételezett fel, függetlenül ezektől a falaktól, ahol az élet normális törvényszerűségeinek nincs jelentőségük. A vakaródzva üvöltöző Jób a hamurakáson, a sivatagi nap sugarai alatt. Heine a matrac-sírban, bénán és szerelmesen, Jóska derékig egy auschwitzi latrinában. Dosztojevszkij bekötött szemmel a kivégzőosztag előtt. Az egérlyuk bérlője, akinek számára kényszerűség a magány, mert „én a végső határig vittem életemben azt, amit önök a feleútig se mernek vinni”.¹² A három fiatal halálraítélt, amint a négyszögletes kis udvaron kutyakölyökként játszadoznak az őrtorony alatt. Nem állítom, hogy a senki földjén nem érvényes a kétszerkettő, de életstratégiát nem lehet itt építeni rá. Halálstratégiát még kevésbé. Működik, de az itt lakók nemigen méltatják figyelmükre. Olyan folyamatok játszódnak le körülöttük és bennük, melyek ismeretlen törvényszerűségek nélkül egyáltalán nem volnának értelmezhetők. Ezért jön kapóra a kétszer kettő öt metaforája példának okáért. De ez a trükk is csak jobb híján használható. Még Dosztojevszkij is így használta. Ha tökéletesen át lehetne élni, ami túlélhetetlen, akkor nem volna szükség metaforákra. A senki földje éppen azért vonz, amiért kudarcra ítélt: mert kívülről nem térképezhető fel.

Jegyzetek

1. Leo Schestow: AUF HIOBS WAGE. Berlin, 1929. 40–143.	7. Uo. 699.
2. Uo. 82.	8. Uo. 693.
3. Dosztojevszkij: ELBESZÉLÉSEK ÉS KISREGÉNYEK I. Budapest, 1973. 667–786.	9. A RÖPPENTYŰK című aforizmagyűjteményben. Magyarul: Charles Baudelaire: VÁLOGA-TOTT MŰVEI. Budapest, 1964. 336.
4. Uo. 778.	10. Uo. 345.
5. Uo. 680.	11. Schestow: i. m. 61.
6. Uo. 698.	12. Uo. 785.

VÁLASZOK A HOLMI KÖRKÉRDÉSÉRE

Kedves Barátaim,

megtisztelő körkérdésük nem ért váratlanul. Évek óta figyelem, ahogyan irodalmi életünk – Babits Mihály szavával – „mindjobban elejti” épp hogy múlttá lett értékeit. De talán nem is ejti el. Inkább eltaszítja.

A mozdulatban ugyanaz az öncsonkító dac kel életre, ami ott munkál a házfalak összefirkálóiban (a festék lemoshatatlan), a nyegle művészetkritikák íróiban (a sértés, mivel nincs mögötte valódi szakértelem, kiheverhetetlen). Csonkold tovább az amúgy is csonka ország képességét, üzenj a pusztulásnak Európa közepén: „hadd lám: mire megyünk ketten!”